

IN MEMORIAM

GREGOR ČREMOŠNIK

Dne 12. novembra 1958 je po dolgi in težki bolezni umrl redni profesor zgodovine balkanskih narodov na filozofski fakulteti ljubljanske univerze, dr. Gregor Čremošnik. To je bilo prvič od ustanovitve ljubljanske univerze, da je posegla smrt med redne univerzitetne učitelje zgodovine. Z njenim udarcem smo izgubili iskrenega, dobrega človeka, dobrega prijatelja, skrbnega učitelja in odličnega strokovnjaka za srednjeveško zgodovino Dubrovnika, Bosne in Srbije, kakršnega poleg njega Slovenci doslej še nismo imeli.¹

Gregor Čremošnik je bil rojen v kmečki družini v vasi Ločici ob Savinji pri Polzeli, sam je navadno napisal kar »rojen na Polzeli«, 24. februarja 1890. V nižjo gimnazijo je hodil v Celju, v višjo pa v Mariboru, kjer je leta 1910 maturiral. Po kratkem omahovanju med prirodnimi in družbenimi vedami — sam je rad pripovedoval, da so mu bile oboje enako blizu med gimnazijskim študijem — se je odločil za študij slavistike in zgodovine, ki ju je študiral

¹ O prof. Čremošniku gl. življenjepis z bibliografijo v Godišnjaku SKAN 40, 1931 (izšlo 1932), str. 188—191; *M. Mandić*, Historijat Zemaljskog muzeja kraljevine Jugoslavije u Sarajevu, ter *R. Zaplata*, Pregled sadržaja Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu od 1889—1937 god., oboje v Spomenica u proslavu 50-godišnjeg opstanka Zemaljskog muzeja kraljevine Jugoslavije u Sarajevu, 1888—1938, Sarajevo 1938, str. 33, 35—38, 40, 41, 59, 64, 90; *A. Babić*, Enciklopedija Jugoslavije II, 1956, str. 611; lastni življenjepis in bibliografijo v Univerza v Ljubljani, 1957, str. 51—52, ter nekrologe *J. Zontarja*, Gregor Čremošnik, Südostforschungen XVIII, 1959, str. 391—394; *D. Sergejevskega*, In memoriam Dru Gregoru Čremošniku, GZM, n. s. XIII, 1959, str. 7—8; (*J. Korošca*) Gregor Čremošnik, Arheološki vestnik IX-X, 1958-1959 (1960), str. 185—186; *I. Vojeťa*, Dr. Gregorju Čremošniku v spomin, Kronika VIII, 1960, str. 130—132. Glede bibliografije, ki sem jo zbral v dodatku k temu pregledu Čremošnikovega življenja in dela, naj podčrtam, da je pokojni profesor v njih sodeloval; podatki nekaterih starejših bibliografij so zato ponekod popravljeni, pri nekaterih naslovih pa je dodano tudi pojasnilo glede vsebine — tam, kjer so v razpravi tudi stvari, ki bi jih na prvi pogled v njej ne pričakoval. Le dveh stvari (5, 77) nisem mogel sam preveriti in so zato podatki o njih prevzeti in navedeni iz druge roke. Pregleda dnevnega časopisja, v katerem bi utegnil pokojni sodelovati s svojimi članki, nisem mogel opraviti, ker v Ljubljani marsičesa tudi ni. Za očrt življenja so uporabljani tudi podatki v Seznamih predavanj na Univerzi v Ljubljani od zimskega semestra 1946/47 do leta 1957/58 ter akti v arhivu filozofske fakultete v Ljubljani.

v Gradcu od 1910 do 1914. Spomladi 1914 je nastopil svoje prvo službeno mesto kot suplent na realki v Trstu, toda že jeseni se je vrnil za leto dni vnovič k študiju na univerzi. Dokončal je svojo disertacijo o »junačkem mejdanu« v jugoslovanski ljudski pesmi (1),² ki pa je ostala v rokopisu. Leta 1915 je promoviral v Gradcu in tako dokončal svoj študij, v letnem semestru pa je kot izredni slušatelj poslušal predavanja iz svoje stroke na dunajski univerzi in tako vstopil v šolo doslej največjega mojstra za srednjeveško srbsko zgodovino, Čeha Konstantina Jirečka.

Po tako opravljenih študijah se je jeseni 1915 vrnil spet v Trst kot suplent na gimnaziji. Ostal je tu le poldrugo leto, tedaj pa ga je življenjska pot odpeljala skoraj za celi dve desetletji v novo domovino, Bosno. K srcu mu je prirasla skoraj tako kakor rodna Savinjska dolina in v svojem zadnjem prispevku, ki ga je narekoval v stroj s svoje bolniške postelje, je sam zapisal: »Najveći dio mojih radnih godina, a i najljepši, proveo sam u Muzeju u Sarajevu« (103, str. 9). Ko je Karel Patsch 1917 pripravljaj ustanovitev Bosensko-hercegovaškega inštituta za proučevanje balkanskih dežel — ustanovljen je bil po končanih pripravah 1918 — je maja 1917 pridobil za novi inštitut kot tajnika mladega Gregorja Čremošnika. Ko je bil inštitut decembra 1918 vključen v Zemaljski muzej, je postal Čremošnik v muzeju bibliotekar in kustos, ter tako ostal v Sarajevu do pomladi 1935. Kako zelo se je udomačil v novi domovini, se najboljše vidi v tem, da si je v bližini mesta celo kupil manjše posestvo in tako malo kmetoval in veliko znanstveno delal vse dotlej, dokler ni spomladi leta 1935 vnovič stopil v vseučiliške učilnice. Tokrat kot dozorel znanstvenik in odličen poznavalec najpomembnejšega arhiva za srednjeveško zgodovino na Balkanu, Državnega arhiva v Dubrovniku. Če pregledujemo le *publikacije*, ki jih je Čremošnik objavil v svojih sarajevskih letih, še ne vidimo vsega pomena teh let za Čremošnikovo znanstveno delo. Toda prav v teh letih je zbral največji del novih virov, ki jih je z objavo dal na razpolago vsem zgodovinarjem. In tega je mnogo — objavil je skoraj 2000 novih listin, pri Jugoslavenski akademiji znanosti in umetnosti v Zagrebu pa jih čaka že dolgo vrsto let v povsem za tisk pripravljenem rokopisu drugega zvezka Monumenta Ragusina na objavo še okrog 1000. Vse Čremošnikovo objavljeno delo sloni torej tudi po odhodu iz Sarajeva na njegovem vztrajnem in trdem delu v dubrovniškem arhivu v tem obdobju.

Maja 1935 je postal kot izredni profesor (marca 1941 je postal redni profesor) akademski učitelj obče zgodovine srednjega veka in pomožnih zgodovinskih ved na filozofski fakulteti v Skopju. Vendar je njegovo delo v Makedoniji trajalo le okrog šest let. Po zlomu stare Jugoslavije je bil namreč — hkrati z ostalimi akademskimi učitelji skopske fakultete — pregnan po okupatorjevi oblasti. V Beogradu jih je prevzela beograjska univerza, toda Nedićeva vlada je prof. Čremošnika leta 1943 upokojila. Osvoboditev Beograda ga je začasno rešila iz tega položaja »upokojenca«, vendar njegovo reaktiviranje v Beogradu ni moglo ostati trajno, kajti filozofska fakulteta v Beogradu je imela že svojega rednega profesorja za Čremošnikove predmete. Tako je bil stavljen na

² Številke v oklepaju se nanašajo na zaporedne številke v priključeni bibliografiji dela prof. Čremošnika.

razpoloženje ministru prosvete Srbije, in ker univerza v Skopju še ni bila ustanovljena, je bil junija 1945 že drugič upokojen.

Tako se je filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je ob osvoboditvi predstavljal zgodovino le še en sam profesor, dr. Milko Kos, ponudila nenavadno ugodna priložnost, da si pridobi za zgodovino Srbov in Hrvatov priznanega strokovnjaka slovenskega rodu. Ta stolica je namreč osirotela prav ob aprilskem napadu na Jugoslavijo, ko se je prejšnji profesor, dr. Nikola Radojčić, umaknil v Beograd. Po predhodnih dogovorih je sklenila fakulteta 22. oktobra 1945 povabiti profesorja Čremošnika kot rednega profesorja za zgodovino balkanskih narodov. Februarja 1946 je bila izvolitev — po izdelavi podrobnega strokovnega poročila — predložena univerzitetnemu svetu, 8. aprila je bilo izvršeno imenovanje in s praznikom dela, 1. maja 1945, je profesor Čremošnik začel zadnjo dobo svojega življenja, ki jo je preživel v Ljubljani in — med počitnicami — pri svojih domačih v Savinjski dolini. Po dolgih letih znanstvene rasti in dela se je vrnil domov — ne na počitek, marveč da po svojih študentskih vrne slovenski kulturi del svojega bogato nakopičenega znanja tudi za čas, ko bo narava prekrizala uresničevanje vedno novih načrtov. Med trinajstletno bivanje v Ljubljani so bila seveda vpletena študijska potovanja, največ v Dubrovnik, pa tudi na Atos in na Dunaj, vedno v zvezi z iskanjem novih virov in novih podatkov za našo srednjeveško zgodovino.

Tako si je moral prof. Čremošnik pripravljati nova predavanja, ko si je naložil na ramena že polovico šestega križa. Svoja predavanja je priredil skrbno po času, ki ga prebije na univerzi povprečen študent: v štirih letih mu je podal pregled obsežne snovi. Polovico predavanj je posvetil temeljnemu kolegiju (posebno rad se je mudil pri zgodovini balkanskih narodov v zgodnjem srednjem veku — od naselitve Slovanov do 12. stoletja — ki jo je včasih tudi podaljšal za kak semester preko po načrtu odmerjenega časa, medtem ko se je mudil pri zgodovini od 12. do konca 14. ter od konca 14. do 18. stoletja vselej natanko po dva semestra). Najbolj doma se je čutil seveda v srednjem veku; saj je bil za turško dobo navezan predvsem na literaturo, prav tu pa se je z novimi raziskavami podoba skoraj od leta v leto silno menjavala. Vzporedno s tem kolegijem je imel razporejena tista predavanja, ki so mu bila najbolj pri srcu: pregled virov srbske in hrvaške zgodovine v srednjem veku, pregled novejših srbske in hrvaške historiografije (del teh predavanj je dal študentom tudi na razpolago za razmnožitev, gl. št. 79 in 85), zlasti pa iz pomožnih zgodovinskih ved (diplomatika, numizmatika). Zgodovina 19. stoletja mu je bila sicer — po njegovem znanstvenem delu — daleč, vendar pa je od letnega semestra 1949 vsako leto podajal študentom v obliki enournega kolegija tudi pregled zgodovine Srbov in Hrvatov v tej dobi. Tako je v dvanajstih letih od zimskega semestra 1946/47 do zimskega semestra 1957/58 trikrat prešel skozi svoj cikel. Ob začetku letnega semestra 1958 pa ga je vrgla na bolniško posteljo bolezen, med katero je sam še vedno skrbel za seminar in upal na vrnitev zdravja, čeprav zdravniška veda proti njej še ni našla sredstva. Še maja 1958 je vestno izdelal program za svoj predmet po novem fakultetnem statutu. Šele članek, napisan jeseni 1958, v katerem je skrčil svojo staro namero, o kateri je večkrat pripovedoval, da bo znova obdelal vprašanje srbskega denarja do začetka 14. stoletja, v kratko preciziranje svojega stališča glede Brskovega in v odločen, prepotreben protest proti spremembi sestava numizmatične najdbe v

Kragujevcu in njene uporabe v znanstveni argumentaciji v takšni potvorjeni obliki (103), kaže, da se je resnosti in dokončnosti svoje boleznj tedaj zavedal vendarle bolj, kakor pa nam je odprto pokazal.

Predavanja in seminarske vaje pa so bile le del Čremošnikove skrbi za seminar. Od konca maja 1951 je bil vodja inštituta za zgodovino na filozofski fakulteti in prav do smrti je skrbel za njegove posle; na bolniški postelji je pregledoval dopise in jih podpisoval. Hkrati pa je bila njegova največja želja, da bi vzgojil izmed svojih študentov naslednika, ki bi med Slovenci naprej proučeval tisto problematiko, ki ji je on posvetil vse svoje življenje, pa še razširjeno na turško obdobje. Prihodnost bo pokazala, v kolikšni meri je pri tem svojem individualnem vzgojnem delu uspel. Pa tudi na drug način je poskušal omogočiti delo te vrste z manjšimi težavami, kakor jih je imel nekdanj sam. Vsa zadnja leta svojega življenja je v seminarju sistematično ustvarjal zbirko mikrofilmov vseh ohranjenih cirilskih srednjeveških dokumentov za zgodovino jugoslovanskih narodov in glede listinskega gradiva to svojo namero v resnici tudi dokončal.

Čremošnikovo delo v Ljubljani pa je seveda rezultat dolgih let njegovega notranjega zorenja in znanstvenega dela, ki jih je imel ob prihodu že za seboj. Na njegovo usmerjenost med študijem v Gradcu je očitno vplival zlasti profesor Matija Murko. To se ne kaže le v Čremošnikovi disertaciji (1), marveč tudi v njegovi usmerjenosti v vprašanja kulturne zgodovine in vsakdanjega konkretnega življenja, čeprav je tu gotovo zelo pomemben Čremošnikov značaj sam: on ni le kmečki otrok, marveč je bil v resnici vse življenje tesno povezan s kmečkim življenjem, tudi s trdno konkretnostjo kmečke pameti, ki odseva marsikje iz njegovega znanstvenega dela. Tudi slovenska ljudska pesem, težišče dela njegovega drugega slavističnega profesorja Karla Štreklja, ni šla povsem mimo njega. Vendar poskuša uveljavljati ob »Pegamu in Lambergarju« (4) perspektive svoje disertacije (to je njen edini objavljeni izraz!), razprava o slovenski vojaški ljudski pesmi pa je že druge narave (63); njen namen je v prvi vrsti ugotoviti, v kolikšni meri se izražajo v teh pesmih resnične razmere preteklih časov. Čremošnik je začel z javnim delom kot literarni zgodovinar (2—8). V teh razpravah še ni čutili smeri njegovega poznejšega dela in ob Jurčiču se mu je primeril celo spodrsrljaj, ki bi ga le malo pozneje gotovo več ne doživel (gl. k št. 3 J. Jurčič, Zbrano delo V, 1952, str. 365; vendar slavisti preveč poudarjajo le pomoto glede Proschka, premalo pa, da je Čremošnik kot izhodišče Jurčičevega zanimanja za Tattenbacha poudaril konkretna Jurčičeva doživetja). Pozneje se je vrnil k tej problematiki le še ob Šantiću (23). Že v zadnjih literarnozgodovinskih člankih (zlasti 6) pa se poleg tega izraža tudi že premik Čremošnikovega zanimanja k zgodovinski resničnosti: ne analiza pisatelja, marveč njegova rast iz razmer okrog njega je pglavilni predmet članka o Čoroviću.

Čeprav se spočetka ni zdelo tako, je vendar ostal Čremošnik tesneje zvezan z drugo stranjo slavističnega študija, s filologijo. K njej se ni vračal le ob dokazovanju, da »Brskovo« izvira iz »Breisgau« (34, str. 6—10; 72 — tu del ugovorov sprejema; 103 se spet vrača povsem k prvotnemu mnenju), ki ni doživelo splošnega priznanja, marveč tudi ob poskusu razlage imena Snaci (63), ugotovitvi, od kod ime »Upravda« (94), in zlasti ob tehtnih opozorilih, da Trebnje lahko izvirajo tudi od »trebe«, ne le od trebljenja gozda (101). Posebej

pa moremo opozoriti na njegovo poudarjanje, koliko more koristiti filologija pri preiskavi stare slovanske kulture (95), in na poskuse dopolnitve podobe staroslovanskega verstva s takšnimi preiskavami (85, 101). Pred leti je obljubil podati v tem smislu tudi posebno razpravo in je na tej problematiki tudi delal, žal pa svojega načrta (95) ni mogel več uresničiti.

Prof. Murko je bil tudi tisti, pri katerem se je Čremošnik kot študent prvič srečaval z Jirečkovimi rezultati in po katerem je našel pot do svojega resničnega učitelja, čigar delo mu je pokazalo njegovo pot ne le glede predmeta njegovih preiskav, marveč v zelo veliki meri tudi glede metode. Tudi Čremošnik je postal pravi učenec Jirečkove šole, oprte na arhiv kot podlago znanstvenega dela in usmerjene v široko neobdelano problematiko »kulturne« zgodovine v najširšem smislu te besede. Ta smer ga je vodila v sarajevski inštitut. Cilj se je sicer nepričakovano spremenil v muzej, kjer je postal Čremošnik kustos in vodja biblioteke. Vendar je v njegovih objavljenih delih našlo to svoj izraz le v po dveh arheoloških (27, 28) in muzeoloških objavah (23, 32). Že objave o numizmatičnih vprašanjih (21, 34, 103) pa le delno slone na muzejskih zbirkah; prav tako pomembno je njihovo izhodišče v podatkih arhivskih virov. Temeljne Čremošnikove teze o začetku kovanja srbskega denarja in o njegovi kakovosti do okrog 1300 štejejo danes med splošno priznana dejstva v tem pogledu.

Bolj kot muzej je Čremošnikovo delo usmerjal arhivski študij. To se izraža že v njegovih objavah virov (9, 29, 30, 33, 35, 48, 77, 82, 86, 97), v katerih je objavljenih blizu 2000 novih dokumentov — ne všteti še neobjavljeni drugi zvezek Monumenta Ragusina, ki ga ima Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Velika večina teh virov pripada obdobju s še redkejšimi viri (do konca 13. stoletja), pa tudi s pisavami, ki so sorazmerno težko čitljive, in z dokumenti, ki so pogosto tudi poškodovani. Za to obdobje je veljal Čremošnik v Dubrovniku ne le kot najboljši poznavalec gradiva, marveč tudi kot najboljši pomočnik pri reševanju paleografskih ugank. Ko so se pojavili ugovori proti krajšanju stalnih fórmul v listinah, je svoj način objavljanja posebej utemeljeval ne le z večjo ekonomičnostjo, marveč tudi z večjo uporabnostjo za zgodovinarja (91).

Že objave gradiva spremljajo delno podrobne študije z diplomatično analizo objavljenih listin (35, 48, 97). Vendar se mu je usmeril študij pomožnih zgodovinskih ved sprva predvsem v drugo smer: ugotoviti je hotel postanek dubrovniškega arhiva, delo raznih kancelarjev in notarjev ter sestavo arhivskega gradiva iz tega časa (postanek 1277 ali 1288: 31; pregled kancelarjev in knjig do 1300: 20, 26; o posameznikih še pozneje: 50, 54, 60, 86; o slovanski pisarni — imenuje jo »srpska ili hrvatska« — po prvih slutnjah v št. 14 sistematičen očrt v št. 92; za Čremošnika značilno je, kako iz plače slovanskega kancelarja [v prvi polovici 14. stoletja dve petini plače latinskega kancelarja, sredi 15. stoletja sta obe plači enaki] ugotovi razvoj pomena slovanske pisarne za Dubrovnik; notariat na Lastovu: 53, 58, 59).

Kmalu pa je prehajal tudi k sistematični obravnavi problematike s področja pomožnih zgodovinskih ved. V prvi razpravi te smeri (19) sta se mu še enkrat strnili obe smeri njegovega vseučiliškega študija. Tu je prvič podan po vzoru klasičnega Traubejevega dela za latinsko paleografijo sistem kratic za »Nomina sacra« v cerkvenoslovanskih rokopisih, preiskan je izvor najpomemb-

nejših kratice in so v tem pogledu označeni najpomembnejši spomeniki od Kijeviskih lističev do Supraselskega kodeksa. Paleografije se je loteval že v uvodih v razne izdaje. Sistematično pa je obravnaval terminologijo cirilske paleografije (75) in vsaj eno obliko te pisave tudi sistematično obdelal glede njenega razvoja v naših deželah (102). K sistematični obravnavi je prešel zlasti pri diplomatiki cirilskih listin, ki ji je posvetil svoje poglavitno delo v vseh ljubljanskih letih. Po obravnavi hirografov (76) je pripravil provizoričen sistematičen oris že za predavanja (o njem obstajajo tudi na stroj razmnoženi študentski zapiski, vsekakor pa tudi rokopis v nepregledanem delu zapuščine), toda končna obdelava za objavo (106) je žal ostala torzo velike zamisli in najbrž je največja škoda prezgodnje smrti prav v tem, da se skozi desetletja zbirano znanje ni utegnilo ohraniti v končni obliki. Vendar tudi ta fragment brez dvoma zasluži svojo objavo. To velja toliko bolj, ker je vprašanje pečatov, ki mu je v zadnjih letih prof. Čremošnik prav tako posvetil mnogo časa (98, 104, 107), vendarle vsaj delno dozorelo. Pred svojo smrtjo je najbolj pogosto obžaloval prav to, da zapušča nedodelani ti dve svoji sistematični deli; gotovo bosta pa že z objavo v svoji sedanji obliki pomaknili naše znanje precej naprej.

Postopno si je izoblikoval ob poglobljanju v pomožne zgodovinske vede svoj sistem za opis in analizo listin (74; bosenske listine 78, 81, 84, 87, 90, 95; skupno je opisanih in analiziranih v paleografskem, diplomatskem in sfragističnem pogledu 167 listin) ter za njihovo kritiko (75: dokaz o neveljavnosti Dragutinove listine in o pristnosti latinskega in slovanskega originala Dušanove listine o Stonu; 100: mojstrska rešitev vprašanja listine bana Kulina, ki spada med najlepše ilustracije, kaj je vse mogoče doseči s širokim znanjem pomožnih ved in njegovo pravilno uporabo).

Že kmalu po svojem dokončnem usmerjenju v zgodovinske preiskave je podal zelo značilno mnenje o potrebi študija gospodarskih vprašanj: »Najboljšije stojimo u istoriskoj nauci sa znanjem najobičajnijih sitnica iz svakidašnjeg života. Sve može da bude važno za istoričara, i datum rođenja najneuglednijeg vladara, i pisac najpraznijeg hagiografskog spisa i, Bog bi znao, čemu je sve starina utisnula pečat važnosti i zanimljivosti! Samo o pitanjima koja, danas jednako kao u prošlim vekovima, drmaju ekonomnim životom i razvojem naroda i država, slabo tko vodi računa« (12, str. 16). Tudi pozneje (95) je poudarjal takšne elemente, čeprav je ob tej priložnosti podčrtal hkrati tudi pomen tistih dinastičnih in genealoških zvez, ki izražajo bistvene politične spremembe. Tej problematiki je posvetil vrsto svojih razprav, za katere je poleg tega značilno, da rezultatov nikoli ni želel pustiti meglenih, izraženih le v vsotah denarja, marveč je vselej našel sredstva za njihovo ilustriranje glede stvarne vrednosti, ko jih je prevedel v oblike, razumljive tudi današnjemu človeku.

Analiza načinov, po katerih so se združevali trgovci v družbe in delili med seboj dobiček (11), je še pretežno pravnega značaja. Preiskava različnih oblik najemanja posojil in obrestne mere v Dubrovniku (12) pa raste že vsa iz analize konkretnih primerov, čeprav je prikaz, spremljan povsod s takšnimi primeri, namerjen v plastično, sintetično podobo, v veliki meri povsem novo (saj se je pokazalo, da je veljala tam, kjer je mislil Jireček na 5 % obresti, v resnici 20-odstotna obrestna mera!). Še bolj iz konkretnih arhivskih podatkov pa raste račun o obsegu uvoza v Srbijo in Bosno konec 13. in v začetku 14. sto-

letja (13, 24), ilustriranega v najbolj drastični obliki (uvoz na kredit v Srbijo leta 1282 je bil vreden po teh računih 3320 konj ali 1303 tone govedine, kar je 1 % vrednosti takratnega izvoza volne iz Anglije ali 10 % vrednosti celotnega prometa preko St. Gothardskega prelaza; celotni uvoz, računan po vrednosti carine leta 1332, pa je znašal toliko kot vrednost 7000 ton govedine, 18.000 konj ali 750 vagonov pšenice). Prav tako iz podrobnih podatkov raste analiza vinogradništva v Dalmaciji (37), ki zajema vse od prirodnih pogojev za vinograde preko vrednosti vinogradov, njihove obdelave do potrošnje vina (v Dubrovniku letno 200 litrov na glavo!) in do zavarovanja proti hiperprodukciji — seveda na škodo kmečkega prebivalstva in v korist meščanom. Z manjšimi opombami preide v gospodarsko problematiko tudi v različnih razpravah, kjer tega po naslovu niti ne bi pričakovali (99, 48) — tako n. pr. ko ob analizi pečatov Štefana Tomaža ugotovi katastrofalni gospodarski položaj bosenskega kralja (97).

Že ob gospodarskih študijah se marsikje dotika tudi družbenih razmerij. V družbeni problematiki sami je največkrat neposredno obravnaval položaj sužnjev konec 13. in v začetku 14. stoletja (10, 80, 82). Pa tudi brezobzirnost plemstva nasproti starejšim bosenskim »baštinikom« (qui habuerunt sub se domos villanorum) in nasproti dubrovniškim meščanom ob širjenju zemljiške posesti je jasno prišla do izraza (22).

Marsikje, kjer po naslovu ne bi pričakovali, trčimo tudi na široko zajeto problematiko kulturnega razvoja: na razvoj dubrovniškega šolstva (55), na ugotovitev — ob pretresu notarjev na Lastovem — o zaostajanju Srbije za evropskim razvojem za 100—150 let ob nastopu Milutina in na silen skok do srede 14. stoletja, ko je s šolami na episkopijah ta razvoj že ujela, ob čemer se pokaže tudi silen pomen prve polovice 14. stoletja pri kulturnem zblíževanju domačega kulturnega sloja v srbski državi (53); na velik dvig Bosne med Tvrtkom in Jeleno ob analizi listin te dobe in razvoja kraljevske pisarne (84, 102). Posebej so Čremošnika zanimala tudi nekatera vprašanja etničnega razvoja, kakor se vidi v utemeljevanju teze, da so se »Sasi« izredno hitro slavizirali (21; to stališče so poznejše Diničeve preiskave le še potrdile), ali v analizi spajanja albanskega in srbskega elementa v Dušanovi državi (53).

S kulturno problematiko je tesno povezan tudi problem bogumilstva (38, 51, 89), kjer je sprva napravil na Čremošnika Glušac precejšen vtis — ker so kazali dubrovniški akti (gost Radin!), da je teorija daleč od vsakdanjega življenja, hkrati pa očitki proti bogumilom, ki se vedno ponavljajo, po njegovi sodbi niso dopuščali mnenja o bistvenem teoretičnem razvoju bogumilske cerkve. Zato je bil v teh vprašanjih nenavadno zadržan in šele povojne preiskave Solovjeva in Kniewalda so mu omogočile, da se je spet odprto vrnil na stališče Račkega. Tudi o tem je obljubljal obsežnejše poročilo — za Zgodovinski časopis II-III ga je že napisal, pa zaradi vnanjih okolištin ni moglo iziti, potem pa je čakal na Šidakove referate o glavnih povojnih publikacijah — spet eden izmed neizpoljenih načrtov, razen če najdemo v zapuščini zapis njegovega predavanja iz marca 1952, v katerem je zavzemal svoje stališče do historio-grafskega razvoja in znanstvenega stanja tega problema. Vsekakor je v teh neobjavljenih pregledih vprašanja bogumilstva opustil svoj poskus, da bi ga povezal z gotskim arijanstvom (51).

Politične zgodovine se je v svojih objavah dotikal mnogo manj, razen vprašanj dubrovniških odnosov do Normanov, Bizanca in Benetk. Njegova

domneva o obnovitvi normanske oblasti nad Dubrovnikom leta 1193 (29) je bila sicer upravičeno sprejeta z dvomom (Kos, JIČ I, 179/180), toliko večje priznanje pa je požel z analizo razmerja Dubrovnik do Benetk v 13. stoletju, kjer je ugotovil jasne izraze dubrovniškega nezadovoljstva proti trdi beneški roki, predstavljeni po silnem knezovem vplivu na vse dogajanje (36, 50); na mestu, kjer tega ne bi pričakovali, je podal svoje poglede na odnose Dubrovnik proti vnanjim silam v celoti (57). Glede Srbije je dokazoval posebej njeno oblast nad Lastovim pred prehodom tega otoka pod Dubrovnik (58) in pomembnost nemanjških stikov s Splitom (99), v bosenski zgodovini pa se je večkrat vračal na dobo Ostoje in vprašanje kraljice Grube (22; 84, str. 148/149; 93; glede Grube se je končno odločil za tezo, da je identična z Ostojevo ženo Kujavo ter hkrati z Dabiševo ženo Jeleno ali pa da je to Jelenina hčerka; M. Gecić je skoraj istočasno z njim dokazala, da je Gruba identična z Jeleno in trdila, da ne more biti Ostojeva žena, gl. Istor. glasnik 1953, št. 1—2, str. 55—63; vendar imata še obe tezi svoje težave in vprašanja ni mogoče imeti že za rešeno).³ Ob analizi listin pa je opozoril iz diplomatskega ali vsebinskega pretresa še na različne, ne malopomembne momente — na politične spremembe sredi 13. stoletja v Bosni (81), na dejstvo, da išče Tvrtko 1387 v Dubrovniku zavetišče pred turško, ne pa pred ogrsko nevarnostjo (78), posebej pa je treba spet podčrtati različne rezultate njegovega študija bosenskih pisarn, dijakov in pečatov za bosenske politične zveze.

V ocenah se je včasih omejeval le na referat, pogosto pa je — zlasti pri delih o Dubrovniku — sredi ocene natresel različne podatke iz arhiva (n. pr. 64, 65, 47), tako da se mu je ocena Rešetarjeve numizmatike razrasla v pravo razpravo (21), včasih pa ob oceni opozarjal na različne širše probleme (n. pr. 57, 66, 68, 85, 88, 89, zlasti 95).

Posebno priznanje Čremošnikovemu znanstvenemu delu sta izkazali Srpska akademija nauka, ki ga je izbrala leta 1932 za svojega dopisnega člana, in Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, ki ga je izbrala leta 1948 za člana svojega Historičnega instituta v Dubrovniku.

Odločilni vpliv na Čremošnikov način dela ima vsekakor Jireček. Vendar je vnesel tudi Čremošnik sam v to delo svoje posebne poteze. Zlasti velja to za veliko korist, ki jo je dalo najrazličnejšim stranem našega zgodovinskega poznanja njegovo delo na vprašanjih tako imenovanih »pomožnih«⁴ zgodovinskih ved. Ne več samo neposredni arhivski podatek, marveč tudi na različne strani obrnjena analiza vira je metala mnogokje iskro novega znanja v najbolj nepričakovanih smereh. To je pozitivistična metoda v najboljšem smislu te besede, pri kateri raste vse iz drobnih, konkretnih arhivskih podatkov, kjer pa tudi ne manjka smisel za širše prijeme in vprašanja — metoda, ki ne podcenjuje gospodarskega razvoja, kvečjemu da pojmuje vezi med gospodarstvom in ostalim življenjem preveč mehanično in da obravnava različne strani življenja preveč

³ Gruba je sicer gotovo identična z Jeleno in misel o Jelenini hčerki ni mogoča. Toda nemogoče se zdi, da bi »Kraljica Gruba«⁴ (v podpisu!) mogla misliti z besedami »po božji volji smo zdravi, dokler nam je zdrav gospodin kralje na kralja, ki ni njen mož. Ali ne izginejo vsi ugovori glede Radivojevičev ob predpostavki, da se utrdi Ostoja na prestolu s poroko z Jeleno — Grubo v začetku 1399 kot s svojo drugo ženo, imenovano pozneje Kujavo? Toda zakaj nosi ta tri imena?!

vsako samo zase. Ob velikem pomenu listinskega gradiva za vse Čremošnikovo delo skoraj malo osupneš, da je v enem izmed prvih svojih del, ko je dokazoval za Grubo, da je bila žena Tvrtka II., postavil historiografske vire nad arhivske akte, nad preostanke (22). Vsaj tu pa se mu je življenje oddolžilo in mu je prav ob tem vprašanju potrdilo pravilnost njegovega načina dela, oprtega vseskozi na preostanke, na listine. Saj je nekaj let pred smrtjo vendarle mogel ugotoviti, da listine v tem pogledu veljajo več kakor pa dubrovniška historiografska tradicija (95).

Naj se ob zaključku tega očrta, kjer sem poskušal zajeti vsaj približno bogate sadove Čremošnikovega znanstvenega dela, poklonim še tiho pred spominom na Čremošnika kot človeka. O tem je mogoče na tem mestu najmanj pisati, vendar pa nam je bilo ob njegovi prezgodnji smrti prav za njim najbolj hudo. Takih iskrenih, dobrih in toplih ljudi in prijateljev v življenju ne srečaš pogosto.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA

1. **Der Heldenweikampf (junački mejdan) in der südslavischen Volks-poesie.** (Disertacija; rokopis.) Gradec 1915.
2. Jurčičev »Ivan Erazem Tatenbah«. Ljubljanski Zvon XXXV, 1915, str. 185—188.
3. **Nekaj literarne korespondence.** Ljubljanski Zvon XXXVI, 1916, str. 372 do 377 (dopisi tržaškega trgovca Zvanuta z Levstikom, Grasellijem in Vošnjakom o »Pavlihi« in »Slovenskem narodu«).
4. **Pegam in Lambergar.** Ljubljanski Zvon XXXVIII, 1918, str. 190—194.
5. **Ivan Cankar.** Novo Djelo II, 1918, št. 1, str. 3.
6. **Svetozar Čorovič.** Ljubljanski Zvon XXXIX, 1919, str. 396—407.
7. Oc.: S. Čorović, U čelijama. Ljubljanski Zvon XXXIX, 1919, str. 506 in 507.
8. Oc.: Car. Pod sumnjom. Ljubljanski Zvon XXXIX, 1919, str. 638—640.
9. **Kotorski dukali i druge listine.** GZM 33, 1921/1922, str. 115—196 (59 še ne objavljenih listin iz 15. stoletja, 1423—1469).
10. **Naše roblje u srednjem veku.** Jugoslovenska Njiva 6, 1922, str. 21—26 (analiza podatkov v Diversa Cancellariae od 16. julija 1282 do 7. januarja 1284 v Drž. arhivu v Dubrovniku).
11. **Naša trgovačka društva u srednjem veku.** GZM 36, 1924, str. 69—81.
12. **Novčarstvo u starom Dubrovniku.** Jugoslovenska Njiva 9, 1925, str. 16 do 24.
13. **Uvozna trgovina Srbije u god. 1282 i 1283.** Spomenik SKAN 62, 1925, str. 61—69.
14. **Dubrovački gramatik Ozren.** Narodna starina IV, 1925, str. 329.
15. Oc.: Nikon P., Kavkan' Isbul', sep. iz Sbornika v' čest' na Vasil N. Zlatarski, Sofija 1925, 195—228. Narodna Starina IV, 1925, str. 358—359.
16. Oc.: Novak G., L'alleanza Veneto-Serba nel secolo XIV, Venezia 1925. Narodna Starina IV, 1925, str. 359.
17. Oc.: Radojčić N., Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte, Bucarest 1924; sep. iz Bulletin de la Section historique de le Académie Roumaine. Narodna Starina IV, 1925, str. 359—360.
18. Oc.: Zega N., Die Münze als Schmuck; sep. iz Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXX. Narodna Starina IV, 1925, str. 364.
19. **Kratice »Nomina Sacra« u crkvenoslav. spomenicima.** Slavia, Praha, 4, 1925, str. 238—264, 485—498.
20. **Dubrovačka kancelarija do god. 1500.** GZM 39, 1927, str. 231—253.
21. **Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici.** Slavia, Praha, 7, 1928 do 1929, str. 564—584.

22. Prodaja Bosanskog Primorja Dubrovniku god. 1399. i kralj Ostoja. GZM 40, 1928, str. 109—126.
23. Radna soba pok. Alekse Šantića. GZM 40, 1928, str. 161—164 + 2 tabli.
24. Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu. GZM 41, 1929, str. 57 do 62 (računano po vrednosti carine v Srbiju za leto 1325 in 1332 ter v Bosno za leto 1331).
25. Dubrovački konzulati u Srbiji do Dušanovog vremena. GZM 41, 1929, str. 81—94.
26. Dodatak članku »Dubrovačka kancelarija«. GZM 41, 1929, str. 121—122.
27. Nalazi iz rimskog doba na Štupu. GZM 42, 130, str. 211—225 + 5 tabel (rimska vila iz okr. 300; analiza najdenega orodja in poudarek na kontinuiteti prebivalstva preko naselitve Slovanov spričo podobnih recentnih oblik).
28. (Z Dimitrijem Sergejevskim) *Gotisches und römisches aus Breza bei Sarajevo*. *Novitates Musei Sarajevoensis* (Novosti iz Bosansko-Hercegovačkog Muzeja) 9, 1930, 9 str. + 3 table (cerkev iz okrog 500, ki so jo po Čremošnikovem mnenju zgradili Ostrogoti; v cerkvi desidiatski nagrobnik).
29. Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća. GZM 43, 1931, str. 25—54 (29 listin od leta 1186 do 1280).
30. Nekoliko lekarskih ugovora iz Dubrovnika. Zbornik Milana Rešetara, 1931, str. 43—45 (4 pogodbe iz začetka 14. stoletja, od 1305 do 1313).
31. Kada je postao dubrovački arhiv. GZM 44, 1932, str. 57—61.
32. Jedna zanimljiva pocelica. GZM 44, 1932, str. 67 + 1 tabla (okrasek z novci iz 13.—15. stoletja).
33. Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva. Ser. III, sv. 1. *Kancelariski i notariski spisi 1278—1301*. Zbornik SKAN III. Beograd 1932, XXXI + 222 str. + 6 tabel (objava 482 dokumentov z uvodom in registri osebnih in stvarnih imen).
34. Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina. Posebna izdanja SKAN, knj. 101, Beograd 1933, 79 str. + 3 table.
35. Nova istoriska građa iz Dubrovnika. *Novitates Musei Sarajevoensis* (Novosti iz Bosansko-Hercegovačkog Muzeja) 10, 1933, 12 str. + 1 tabla (9 neznanih dubrovniških listin iz 13.—14. stoletja).
36. Odnos Dubrovnika prema Mlecima do god. 1358. *Narodna Starina* XII, 1933, str. 169—178.
37. Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjeg veka. GZM 45, 1933, str. 15—38.
38. Oc.: Tri novije radnje o bosanskim bogumilima (I. Pilar, Bogomilstvo kao religiozno-povjestni te kao politički problem, Zagreb 1927; P. Jaković, Prilozi za istoriju i etnografiju Bosne. Nestanak bogumila. Islamizacija Bosne. Porijeklo Srba na sjeverozapadu, Sarajevo 1933; I. Jablanović, Posljedice islamizacije bogumila u Bosni, »Vrhbosna« XLVII, 1933). *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 105—106.
39. Oc.: Croatia Sacra, Arkiv za crkvenu povjest Hrvata, sv. 1—6. 1931 do 1934. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 106—108.
40. Oc.: R. Marić, Antički kultovi u našoj zemlji, Beograd 1933. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 208.
41. Oc.: Vj. Celestin, Ime »Osijek«. *Osiyek* 1933. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 208.
42. Oc.: F. Granić, Prilozi pravnoj istoriji manastira u grčkim oblastima poznorimskog carstva u IV.—VI. veku; sep. iz Bogoslovlja, Beograd 1932 (VII/1). *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 209.
43. Oc.: L. Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira; sep. iz Bogoslovske smotre 1932, Zagreb 1932. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 209.
44. Oc.: N. Radojčić, Teodosijevi pogledi na društveno i državno uređenje Srbije. Ljubljana 1931. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 211—212.
45. Oc.: Monumenta Franciscana Jugoslavica, T. I: Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis othomanae. Coll., dig. notisque illustr. P. Dr. Dominicus Mandić. Mostar 1933. *Narodna Starina* XIII, 1934, str. 215.

46. Oc.: Zbornik Ilariona Ruvarca. Odabrani istoriski radovi. Sv. I. Spremio za štampu N. Radojčić. Narodna Starina XIII, 1934, str. 222.
47. Oc.: Dubrovački liječnik, Publikacija Dubrovačkog liječničkog udruženja u Dubrovniku u spomen svoje X obljetnice (1923—33). Dubrovnik 1933. Narodna Starina XIII, 1934, str. 223—225 (s plastično sliko kuge v Dubrovniku leta 1391 ter opisom njenih posledic za volitve organov republiške uprave po arhivskem gradivu).
48. Dubrovački »Liber de introitibus stacionum et territorium communis«. GZM 47, 1934, str. 43—67 + 1 tabla (opis in izdaja popisa najemnin za zemljišča in trgovske lokale za leta 1282—1295 v Dubrovniku).
49. Rad Zemaljskog muzeja u Sarajevu na istoriskoj nauci posle oslobođenja. JIČ I, 1935, str. 243—245.
50. Dubrovački notar presbiter Johannes (1284—1293). Glas SKAN 171, 1936, str. 69—119 (z 1 tablo).
51. Oko bogumilstva u srednjovekovnoj Bosni. Prosveta, Sarajevo, XXI, 1937, str. 10—16.
52. Ob 150-letnici Vuka S. Karadžića. Misel in delo III, 1937, str. 317—319.
53. Nekoliko notara na Lastovu, poreklom iz Zete srednjega veka. Glasnik Skopskog Naučnog društva 19, 1938, str. 23—37.
54. O dubrovačkom notaru Paskalu. GZM L, 1938, str. 129—132.
55. Miha Školar, prvi dubrovački nastavnik-svetovnjak. Glasnik Jugosl. prof. društva XVIII, 1938, str. 677—686 (šolnik iz prve polovice 14. stoletja).
56. Oc.: Čurić Hajrudin, Ali paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir, Beograd 1937 (sep. iz XLVI knj. Godišnjice Nikole Čupića, 201—296). Glasnik Jugosl. prof. društva XVIII, 1938, str. 572—574.
57. Oc.: Izvori za istoriju Južnih Slovena (Fontes rerum Slavorum Meridionalium). Slavia, Praha, XVI, 1938/39, str. 125—139 (oc. J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje I—II; J. Tadić, Pisma i uputstva dubrovačke republike I; G. Čremošnik, Kancelariski i notarski spisi 1278—1301, I; A. Solovjev i M. Peterković, Istorisko-pravni spomenici, I. Dubrovački zakoni i uredbe; A. Sosovjev i V. Mošin, Izvori na grčkom jeziku, I. Grčke povelje srpskih vladara; poročilo o načrtu SKAN glede izdaje starejših serij dubrovniškega gradiva; ob oceni polemika proti Baričeviću in Baradoviću oceni Radonićevih Dubrovačkih akta i povelja).
58. Notarske listine sa Lastova. Spomenik SKAN 91, 1939, str. 1—61 (objava 83 notarskih listin od 1311 do 1360 z uvodom o zgodovini Lastova, kjer popravlja Jirečka glede srbske oblasti nad otokom, in z registri).
59. Notariat Lastova u srednjem veku. JIČ V, 1939, str. 40—103 (pregled notarjev in diplomat. analiza razvoja listine).
60. O imenu Snaci. JIČ V, 1939, str. 182—184.
61. Oc.: W. Anderssen, Materialien zum ragusanischen Maß- und Geldwesen (v VSWG XXVIII, 1935). JIČ V, 1939, str. 252—254.
62. Oc.: W. Anderssen, Verfassungsgeschichte von Ragusa I (Zeitschrift f. vergleichende Rechtswissenschaft L, 1935). JIČ V, 1939, str. 254—259.
63. Naša vojaška narodna pesem. Glasnik Muzej. društva za Slovenijo XX, 1939, str. 345—354 (o vojaških pesmih od 15. do začetka 19. stoletja).
64. (Dr. G. C.) Najstarejši dokument o našem narodnem edinstvu. Misel in delo V, 1939, str. 121—122 (poročilo Pavla Diakona o napadu na Sipont, HL IV, 44).
65. Ko je pisar dubrovačkog Liber statutorum doane. Narodna Starina 35, 1939, str. 103—105 (Tomazin de Savere).
66. Oc.: P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Split 1934. Narodna Starina 35, 1939, str. 128.
67. Oc.: Lj. Karaman, Dalmacija kroz vjekove, Split 1934. Narodna Starina 35, 1939, str. 130—131.
68. Oc.: M. Medini, Starine dubrovačke, Dubrovnik 1935. Narodna Starina 35, 1939, str. 131—133 (z več popravki).
69. Oc.: V. Lisičar, Tri dubrovačka otočiča (Dokat, Sveti Andrija i Ruda), Dubrovnik 1935. Narodna Starina 35, 1939, str. 133.

70. Oc.: H. Kreševljaković, Gazi Husrevbeg, Sarajevo 1930 (sep. iz Kalendar Napredak za 1931); Husein kapetan Gradašćević-Zmaj od Bosne, Sarajevo 1931 (isto za 1932); Željezni obrt u Varešu do godine 1891, Sarajevo 1933 (isto za 1934); Visoko, Sarajevo 1934 (sep. iz Novi Beher VIII, 1934). Narodna Starina 35, 1939, str. 136.

71. Oc.: Numismatika, Vjesnik Numismatičkog društva u Zagrebu, 1933. Narodna Starina 35, 1939, str. 143.

72. Oc.: Numizmatičar, Časopis za antički i stari jugoslovenski novac, Br. 1-2, Beograd 1934-1935. Narodna Starina 35, 1939, str. 142-143.

73. Oc.: Revue international des études balcaniques I, t. 1-2; Beograd 1934-1935. Narodna Starina 35, 1939, str. 143-144.

74. Prvi jugoslovenski student na univerzitetu u Pragu. Slavia XVII, 1939/40, str. 227-229 (provincial dominikanske provincije v Dalmaciji fra Ilija je dobio marca 1391 državno pomoć Dubrovnika za študij na praški univerzi).

74b. Originalni dokumenti južnoslovenskih vladara u mletačkom arhivu. Spomenik SKAN 93, 1940, str. 121-132 (obdelava 7 listin, po ene Milutina, Sandalja, Tvrтка, Jelene in Balše, Balše samega, ter dveh Štefana Tomaža; prvi dve sta srbski, ostale latinske).

75. Studije iz srpske paleografije i diplomatike srednjega veka. Glasnik Skopskog Naučnog društva 21, 1940, str. 1-19.

76. Hirografi u srpskoj diplomatiki srednjega veka. Godišnjak Skopskog Filozofskog fakulteta 4, 1940, str. 207-213 (le pod vplivom dubrovniškega občinskega notarja Paskala de Capalu, 1228-1262).

77. Jedinj palimpsest srpske književnosti srednjega vijeka. Objava pisma občine Popovo Dubrovniku iz tretje četrtine 13. stoletja (s fotografijoj), Politika 24. maja 1940 (št. 11484), str. 12.

78. Ugovor između kralja Tvrтка i Dubrovnika od 9. aprila 1387. GZM, n. s. I, 1946, str. 123-127.

79. Viri za srbsko zgodovino srednjega veka. Po predavanjih univ. prof. dr. G. Čremošnika. Ljubljana 1947. Izd. in zal. Nabavna in prodajna zadruga LŠM univerze v Ljubljani, 34 str. (ciklostil).

80. Pravni položaj našeg roblja u srednjem vijeku. GZM, n. s. II, 1947, str. 69-73.

81. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka I. GZM, n. s. III, 1948, str. 103-143.

82. Izvori za istoriju roblja i servcijalnih odnosa u našim zemljama srednjega vijeka. Istorisko-pravni zbornik 1, Sarajevo 1949, str. 148-162 (analiza dubrovniških arhivskih podatkov za leto 1310-1313 in objava 142 registov za leto 1310).

83. Viri hrvatske zgodovine srednjega veka. Ljubljana 1949. Izd. LŠM, grupa zgodovinarjev. 77 strani (razmnoženo na stroj).

84. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka II. GZM, n. s. IV-V, 1949-1950, str. 105-199.

85. Oc.: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija I-V, 1946 do 1950, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 268-275.

86. Monumenta historica Ragusina I: Spisi dubrovačke kancelarije, knj. I, Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282. Zagreb 1951. XV + 462 str.

87. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka III. GZM, n. s. VI, 1951, str. 81-119.

88. Oc.: Istoriski Glasnik I-III, 1948-1950. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 423-436.

89. Oc.: Historijski zbornik I-III, 1948-1950. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 436-446.

90. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka III. GZM, n. s. VII, 1952, str. 273-336.

91. O načinu izdavanja srednjovjekovnih notarskih koncepata. Histor. zbornik V, 1952, str. 448-452.

92. Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I, 1952, str. 73-84.

93. **Bosanska kraljica Gruba.** Godišnjak Istor. dr. Bosne i Hercegovine 4, 1952, str. 147—163.
94. **Podlaga trditev o slovanskem poreklu cesarja Justinijana.** Zgodov. časopis VI-VII, 1952-1953, str. 110—115.
95. Oc.: Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga. Do začetka 16. stoletja. Ljubljana 1953. Zgodov. časopis VIII, 1954, str. 216—220.
96. **Bosanske i humske povelje srednjega vijeka.** Dopuna. GZM, n. s. X, 1955, str. 137—146 + 1 tabla.
97. **Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije.** Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine III, 1955, str. 5—56 + 2 tabli (obdelava in objava 23 listin).
98. **Dubrovački pečati srednjega vijeka.** Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku IV-V, 1956, str. 31—47.
99. **Prilog biografiji Mihe Madijeva.** Histor. zbor. IX, 1956, str. 119—125 (tudi s podatki o gospodarskem stanju dubrovniškega patriciata in primerjava s položajem humske vlastele; o vezeh Nemanjiške dinastije s Splitom).
100. **Original povelje Kulina bana.** GZM, n. s. XII, 1957, str. 195—213 + 2 tabli (v razpravo je vpleten, str. 197—204, pregled načinov overavljanja listin po dubrovniškem arhivalnem gradivu).
101. **Trebnje.** Slavistična revija X, 1957, str. 325—327.
102. **Die serbische diplomatische Minuskel.** Wiener Archiv f. Geschichte des Slawentums und Osteuropas 3, 1959, str. 103—115 + 5 tabel.
103. **Nekoliko napomena o Brskovu i Kragujevačkoj ostavi.** GZM, n. s. XIII, 1959, str. 9—11.
104. **Doslej neznani južnoslovanski pečati.** Zgodovinski časopis XII-XIII, 1958-1959, str. 51—74 + 3 table.

ROKOPISI V ZAPUŠČINI¹

105. **Ciriliska diplomatska minuskula.** Oddano v tisk redakciji »Slova« v Zagrebu.
106. **Južnoslovenska diplomatika srednjega vijeka** (dokončan je le prvi del — I. Materijal listina, 28 tipkanih strani).
107. **Južnoslovenska sfragistika srednjega vijeka.** (Dokončan je prvi, splošni del, ki ga sestavljajo odstavki: Ovjera; Ko je radio pečat; Vreme pečačenja; Zamjena za pečat; Mijenjanje tipara; Konsekventnost u pečatima; Zajednički pečat; Sa tudim pečatom; Jedno i dvostrani; Mali i veliki; Oblik tipara; Natpisi na pečatima; Falzifikovanje pečata; za Dio II. Opis pečata pojedinih država, dostojanstvenika, komuna i privatnika, je dokončan le prvi oddelek, Srbija; splošni del ima 37 tipkanih strani, Srbija pa 25 tipk. strani; v tisku je izšel že posebni del tudi za Dubrovnik, gl. št. 98 v bibliografiji.)

¹ Zapuščina še ni bila sistematično pregledana; v njej so seveda tudi rokopisi predavanj prof. Čremošnika in morda poleg rokopisov, o katerih poročam, še kak drug. V rokah JAZU je poleg tega rokopis za drugi zvezek izdaje *Monumenta Ragusina*, ki čaka že vrsto let na tisk.